

RELEWANCJA W DIALOGU

IZABELA PROKOP

Zagadnienie opisu lingwistycznego komunikacji dialogowej jest obecnie bardziej aktualne niż kiedykolwiek. Procesy komunikowania się, wraz z wprowadzaniem nowych technicznych środków przekazu, intensyfikują się w bardzo szybkim tempie. Jednocześnie mamy do czynienia z przyspieszeniem obiegu informacji w komunikacji face-to-face w różnych sytuacjach: przede wszystkim w sferze gospodarki, ale również w dziedzinie kultury, już nie mówiąc o interpersonalnej komunikacji w sytuacjach życia codziennego, zarówno zinstytucjonalizowanych jak i prywatnych. Tempo komunikacji sprawia, że problem sprawności kontaktów werbalnych odgrywa coraz istotniejszą rolę; jest m.in. jednym z czynników, warunkujących sukces życiowy.

Obecnie mamy do czynienia z różnymi modelami opisu dyskursu; przeglądu metod stosowanych w Europie dokonuje wyczerpująco Ehlich (1994), dokumentując następujące aspekty badań lingwistycznych:

- A) główne zagadnienia metodologii;
- B) korpusy teksowe, ośrodki prowadzące archiwa językowe;
- C) ważne wyniki prac badawczych i analizy egzemplaryczne;
- D) powiązanie z praktyką i prowadzenie badań w zakresach interdyscyplinarnych;
- E) zespoły badawcze oraz publikacje w językach konferencyjnych.

Jak wynika z wymienionego studium, różne podejścia metodologiczne preferowane w różnych krajach (tradycyjne badania języka mówionego, analiza regionalnych odmian języków, socjolekty, analiza dyskursu, etnometodologiczna analiza konwersacyjna, opis pragmatyczny, opis z punktu widzenia lingwistyki tekstu, opis struktur gramatycznych, opis komunikacji niewerbalnej, zagadnienia socjolingwistyczne i psycholingwistyczne) ujmują różne aspekty komunikacji ustnej. W dyskusji na temat metod opisu dyskursu nie powinno zabraknąć również modelu autorstwa H.P. Grice'a.

W ostatnim czasie w badaniach nad dyskursem coraz częściej pojawia się pytanie o przebieg dyskursu interkulturowego (Duszak 1998), co jest zagadnieniem niezwykle ważnym w obliczu przemian polityczno-społecznych na kontynencie europejskim.

Spośród zakresów komunikacji najistotniejsze wydają się opisy komunikacji ustnej w przedsiębiorstwach i innych instytucjach, zwłaszcza w placówkach oświatowych.

Celem takiego opisu powinno być ustalenie zasad komunikowania się w komunikacji face-to-face, a zatem optymalizacja procesów komunikacyjnych. Wyniki badań w tym zakresie mogłyby zostać praktycznie wykorzystane, na przykład w treningu komunikacyjnym

Na konieczność zastosowania zintegrowanego podejścia do tekstu wskazuje Rosengren (1986, 341). Chodzi o to, aby opis pragmatyczny jednocześnie zawierał opis grammatyczny, co przyczyni się do bardziej adekwatnego opisu systemu językowego. Rosengren rozważa relacje pomiędzy typami zachowań językowych a typami zdań. Na relacje między komunikacyjną funkcją dialogów a ich budową syntaktyczną wskazuje również Mackeldey (1987), analizując komunikację codzienną.

Jednym z możliwych opisów komunikacji dialogowej jest zastosowanie maksym konwersacyjnych Grice'a (1979, 243 ff.)

Model Grice'a dotyczy idealnego przypadku komunikacji. Kategorie ilości, jakości, relacji i modalności wyczerpują zasadniczo problem opisu struktur. Wymienionym kategoriom odpowiadają maksymy konwersacyjne. Przy ich konsekwentnym zastosowaniu mielibyśmy do czynienia z idealnym przypadkiem optymalnej komunikacji, co jednak zdarza się nader rzadko. Przyjrzyjmy się poszczególnym kategoriom.

I. Kategoria ilości dotyczy objętości dostarczonej informacji, a maksymy zalecają rozmówcom:

I.1. Niech twoja wypowiedź będzie tak informatywna jak to jest niezbędne. Rozumie się przez to, że nadrzędnym celem winno być takie prowadzenie dialogu, aby zamiar komunikacyjny mógł zostać zrealizowany. Środkiem wiodącym do tego celu jest dobieranie odpowiedniego pensum informacji – nie może zabraknąć żadnej propozycji.

I.2. Niech twoja wypowiedź nie będzie bardziej informatywna niż to jest niezbędne. Wyrażona tu została myśl, iż nie tylko niedobór, lecz i nadmiar informacji może się przyczynić do nieporozumienia, gdyż rozprasza uwagę partnera i często daje okazję do zmiany tematu z zasadniczego na marginalny.

II. Kategoria jakości wiąże się z prawdziwością wypowiedzi i może być sformułowana jako następujące maksymy:

II.1. Nie formułuj wypowiedzi, co do której nie jesteś przekonany, iż jest prawdziwa.

II.2. Nie formułuj wypowiedzi, jeżeli nie masz wystarczających dowodów, by mniemać, że jest prawdziwa.

Stosowanie powyższych maksym doprowadziłoby w wielu przypadkach do uzdrowienia stosunków interpersonalnych, gdyż wyeliminowałoby kłamstwa, świadome wprowadzanie w błąd, mówienie niepełnej prawdy w nadziei, że rozmówca wyciągnie fałszywe wnioski z niepełnych przesłanek i dalszy ciąg interakcji potoczy się w przewidywanym przez sprawcę nieporozumienia kierunku; pozwoliłoby wreszcie uniknąć występowania stosowania manipulacji językowej.

III. Kategorię relacji sformułował Grice najkrócej, jako tylko jedną maksymę, a mianowicie:

III.1. Bądź relewantny!

Bycie relewantnym w dialogu oznacza wprowadzanie tylko takich jednostek tematycznych, które przyczyniają się do osiągnięcia założonego celu komunikacyjnego. Naturalnie, w przypadku rozbieżnych celów u dwóch rozmówców mamy do czynienia z pewnym rodzajem gry o punkty: każda z jednostek dialogowych może być rozpatrywana jako odrębna runda, a w rezultacie o ostatecznym sukcesie decyduje liczba uzyskanych w ten sposób punktów. Zagadnienie relewancji w dialogu zawiera jednakże cały szereg dalszych problemów i zasługuje na szersze potraktowanie.

IV. Kategoria modalności: każda z osób, uczestniczących w akcie komunikacji oczekuje, że partner postąpi tak, aby proces komunikacji przebiegł zgodnie z oczekiwaniami. Tej naczelnej zasadzie przyporządkowuje Grice cztery szczegółowe maksymy:

IV.1. Unikaj niejasności w wyrażaniu się.

IV.2. Unikaj wieloznaczności.

IV.3. Unikaj rozwlekłości.

IV.4. Unikaj nieuporządkowania.

Wymienione maksymy jednak jeszcze nie wyczerpują zagadnienia opisu jednostek dialogowych. Partnerzy w akcie komunikacji muszą kierować się naczelną zasadą, której podporządkowane są wszystkie kolejne zachowania językowe. Zasadą tą jest zasada kooperacji, która głosi, że każdy z działających w akcie komunikacyjnym przejawia dobrą wolę jak najbardziej optymalnego porozumienia, a więc gotów jest do kooperacji z partnerami, aby osiągnąć ten cel.

Zamiary komunikacyjne realizujemy nie tylko za pomocą zachowań werbalnych, lecz również za pomocą implikatur.

Pojęcie implikatury pozwala nam na uchwycenie nie tylko tego, co faktycznie zostało powiedziane (Dictum), lecz także tego, co pozostało w domyśle jako uczynione przez partnerów założenie (Implicatum). Implikatury mają bardzo duże znaczenie dla przebiegu interakcji, gdyż stanowią pomost między poszczególnymi replikami i pozwalają na kontynuowanie dyskursu zgodnie z zasadą ekonomii wysiłku, przy zachowaniu spójności tekstu.

Liedtke (1995, 22 ff.) wprowadza rozróżnienie terminologiczne w zakresie implikatur, dzieląc je na

- implikatury modyfikujące, które wywierają wpływ na reinterpretację znaczenia pierwotnego wypowiedzi,
- oraz na implikatury zachowujące, pozwalające na utrzymanie pierwotnego znaczenia wypowiedzi, przy zachowaniu zasady kooperacji w dialogu.

Spróbujmy przy pomocy tego instrumentarium opisać fragment tekstu. Mamy tu do czynienia z tekstem literackim, lecz ten sam model opisu może być przeniesiony z powodzeniem na analizę autentycznych tekstów.

Tekst I.

Werner Heiduczek „Pożegnanie z aniołami”.

G i D rozmówcy;
1,2,3, ... numeracja sekwencji; granicami są momenty zmiany rozmówców;
a,b,c, ... kolejne jednostki syntaktyczne w obrębie sekwencji, jako granice przyjęto znaki interpunkcyjne ze względu na specyfikę tekstu (tekst literacki);
I,II,III, ... jednostki dialogowe.

I
D 1 Nie ma pan teraz zajęć, Goschel?
G 3 Owszem, mam.

II
D 2 Jaki przedmiot?
G 4 Angielski.

III
D 3 Wie pan, że nie wolno opuszczać zajęć bez zezwolenia?
G 5 Owszem, wiem.

IV
D 4 Niech pan nie powtarza w kółko „owszem”.
G 6 Tak.

V
D 5 Więc dlaczego nie przyjdzie pan na przerwie alko po zajęciach?

VI
G 7 Panie dyrektorze, chodzi o jaskrawy przykład naruszenia praworządności.
D 6 a Po co te wielkie słowa, Goschel!

VII
D 6 b Jest pan na razie uczniem tego gimnazjum, za którego porządek i obyczaje nie pan jest odpowiedzialny, lecz pańscy nauczyciele.
G 8 Cele naszego pisma nie są w sprzeczności z zasadami wychowania w gimnazjum, mam na myśli zasady teoretyczne.
D 7 a Ale artykuł Berteau tak.
D 7 b Podkopuje autorytet.
D 7 c Berteau pisze pro domo sua, aby usprawiedliwić swoje lenistwo!
D 7 d Czyżby pan tego jeszcze nie zauważył?

VIII
G 9 Czy odpowiada to obyczajom tej uczelni, panie dyrektorze, żeby uczeń otrzymywał ocenę niedostateczną tylko dlatego, że reprezentuje inny pogląd niż jego nauczyciel?
D 8 a Sam pan dobrze wie, że wszystko, co pan tu wygaduje, to nonsens.
D 8 b Berteau nie opanował zaleconego materiału.
G 10 a Profesor Stäubner postawił Berteau ocenę za światopogląd.
G 10 b Tak uważam.

IX
D 9 a Berteau ma w każdej chwili prawo odwołać się do mnie.
D 9 b Pan wie, że nie pochwalam niesprawiedliwości.

X
G 11 Więc proszę cofnąć konfiskatę naszego pisma.
D 10 Mam zwyczaj najpierw zastanowić się, zanim coś zrobię.

XI
G 12 a Panie dyrektorze, niech pan cofnie konfiskatę.
G 12 b Proszę pana.
D 11 Nie!

Opis sytuacji komunikacyjnej:

Akcja rozgrywa się w Niemieckiej Republice Demokratycznej, w latach sześćdziesiątych. Budynek gimnazjum, pora lekcji, gabinet dyrektora. Wydarzeniem poprzedzającym dialog był - pośrednio - zakaz dalszego redagowania gazetki szkolnej, bezpośrednio - postawienie oceny niedostatecznej uczniowi Berteau, członkowi kolegium redakcyjnego, przyjacielowi Goschela.

Partnerzy w akcie komunikacji:

D: dyrektor gimnazjum; autorytarny styl bycia; tradycyjny, sztywny sposób myślenia, wąskie pojmowanie dyscypliny szkolnej jako ślepego posłuszeństwa.

G (Goschel): uczeń gimnazjum; bardzo dobre postępy w nauce, działalność w redakcji szkolnej gazetki; ugruntowany system norm postępowania; cechy charakteru: prawość, odwaga cywilna, ukształtowany system wartości, preferowane demokratyczne zasady współżycia.

Usytuowanie w akcie komunikacji: G jest podporządkowany D.

Typ komunikacji: Komunikacja asymetryczna.

Analiza sekwencyjna uwidoczniła jest już w opisie replik dialogowych.

Podział na jednostki dialogowe:

I. D1 - G3: Pytanie - replika: pytanie retoryczne; z elementów konsytuacji i czasu akcji wynika jasno, że Goschel powinien obecnie znajdować się w klasie. Replika ma zabarwienie ironiczne. Implikatura: Dyrektor potępia zachowanie ucznia, który łamie dyscyplinę szkolną.

I. D2 - G4 Pytanie - replika.

II. D3 - G5 Pytanie - replika. Pytanie retoryczne; implikatura: jak wyżej.

IV. D4 - G6 Replika - replika. Sekwencja metakomunikatywna. Implikatura:

V. D5 -

VI. G7 - D6-

VII. D6b - G 8 - D7a - D7b - D7c - D7d

VIII. G9 - D8a -

IX. G10a - G10b - D9a - D9b

X. G11 - D10

XI. G12a - G12b - D11.

Analiza tematyczna:

D1, D2, D3 - temat A: problem nieobecności ucznia na lekcji - łamanie dyscypliny szkolnej.

D4 - uwaga metakomunikatywna na temat replik G3 i G5.

D5 - próba kontynuacji tematu A, nieudana.

Zmiana tematu.

G7 - temat B: naruszenie praworządności przez profesora Stäubnera.

D6a, D6b, G8, D7a, D7b, D7c, D7d - temat B1: zasady wychowania w gimnazjum.

G9, D8a, D8b, G10a, G10b - temat B2: ocena niedostateczna ucznia Bertheau.

D9a - temat B2.1.: tryb odwoławczy.

D9b - temat B1.1.: sprawiedliwość jako jedna z zasad wychowania w gimnazjum.

G11 - temat B1.1., logiczne wnioskowanie z D9b.

D10, G12 a, G12b, D11 - temat B1.1.

Analiza konwersacyjna:

Dystrybucja inicjatywy w dialogu: Rozmówca D rozpoczyna pierwszą jednostkę dialogową oraz następną jednostki II, III, IV, V. Rozmówca G ogranicza się do reaktywnych aktów mowy. Taka dystrybucja inicjatywy spowodowana jest faktem, iż temat A, wprowadzony przez D, jest tematem zastępczym. Zamiarem komunikacyjnym w jednostkach I, II, III, IV i V jest niedopuszczenie do wprowadzenia tematu B.

Z punktu widzenia maksymy relewancji struktura dialogu przedstawia się następująco:

Inicjator aktu komunikacji: rozmówca G.

Temat: Zawieszenie działalności szkolnej gazetki.

Illokucja: Nakłonienie dyrektora do cofnięcia zakazu.

Stosowana strategia: Bierne zachowanie w początkowej fazie dialogu, ograniczenie się do reaktywnych aktów mowy, zamykających kolejne jednostki dialogu I, II, III, IV i V. Po wypowiedzi D5 następuje zmiana strategii: wypowiedź pozostawiona zostaje bez komentarza; rozmówca G wprowadza zasadniczy temat (G7). Przejęcie inicjatywy wywołuje szereg aktów inicjatywnych. Bezpośrednie akty mowy z wyjątkiem G9. Ciąg wypowiedzi: Stwierdzenie (G7) - stwierdzenie (G8) - pytanie retoryczne (G9) - stwierdzenie (G10a) - prośba (G11) - ponowiona prośba (G12a) - ponowiona prośba (G12b).

Realizacja językowa: Rozbudowane struktury zdaniowe, charakterystyczne dla rozmówcy dorosłego. Widoczna wyraźnie próba utrzymania dialogu w konwencji właściwej dla rozmówcy D. W replikach G3, G5 i G6 widoczna nawet hiperpoprawność, polegająca na unikaniu monosylaby i rozbudowaniu wypowiedzi ponad niezbędne minimum komunikacyjne, wbrew konwencji języka potocznego. Stwierdzamy w wypowiedzi całkowity brak kolokwializmów oraz trzykrotne zastosowanie pełnej tytułatury rozmówcy.

Wynik: negatywny.

Przyczyna: Przyczyną niepowodzenia jest nieprzejdna postawa rozmówcy D, preferującego autorytarny styl zarządzania szkołą i niedopuszczającego najmniejszej możliwości dyskusji. Sprawa oceny niedostatecznej została uzgodniona z profesorem Stäubnerem. Stopień relewancji wypowiedzi: 100%.

Rozmówca D:

Temat: A: dyscyplina szkolna ; temat wprowadzony z inicjatywy D (D1). Temat B: zawieszenie działalności gazetki szkolnej, zainicjowany przez G (G7).

Illokucja: dominującą illokucją jest utrzymanie w mocy zakazu wydawania gazetki; illokucja podporządkowana: skierowanie uwagi rozmówcy na temat A.

Stosowana strategia: przejście inicjatywy w początkowej fazie dialogu w celu niedopuszczenia do wprowadzenia tematu B. Wypowiedzi D1, D2, D3, D4 i D5 są aktami mowy inicjatywnymi. W czterech jednostkach uzyskuje się replikę, zamykającą jednostkę. Piąta pozostaje otwarta. Powodem nieoczekiwanej reakcji rozmówcy jest próba przeniesienia dyskursu na poziom metakomunikacyjny. Ciąg wypowiedzi: pytanie (D1) - pytanie (D2)

- pytanie (D3) - sekwencja metakomunikatywna (D4) - pytanie retoryczne (D6a) - stwierdzenie (D6b) - stwierdzenie (D7a, D7b) - stwierdzenie (D8a) - stwierdzenie (D8b) - stwierdzenie (D9a) - stwierdzenie (D9b) - stwierdzenie - manewr wymijający, próba uniknięcia odpowiedzi wprost (D10) - replika (D11).

Realizacja językowa: Styl w wypowiedzi utrzymany jest w konwencji rozmowy potocznej, liczne kolokwializmy stanowią próbę zastosowania kodu, charakterystycznego dla nastolatków, aby stworzyć wrażenie bliskości i zrozumienia problemów ucznia. Widoczna zmiana osobistego stylu wypowiedzi. Ponieważ G stosuje taki sam zabieg, mamy tu do czynienia jakby z odwróceniem ról.

Wynik: ogólny pozytywny; cząstkowy - negatywny: rozmówcy nie udało się utrzymać swojego image'u, tj. wizerunku pełnego troski o przyszłość swoich uczniów nauczyciela, obrońcy sprawiedliwości i dobrych obyczajów. Zdemaskowanie rozmówcy D jako bezwzględnego i stronniczego administratora skłania go do rezygnacji z uprzednio przyjętej strategii i powoduje realizację negatywnej repliki D11, definitywnie kończącej interakcję. Przyczyna: niestosowanie zasady kooperacji, przy jednoczesnym jej markowaniu. Utrwalone negatywne nastawienie do wszelkich prób podejmowania dyskusji na temat sposobów komunikowania się nauczycieli z uczniami.

Stopień relewancji wypowiedzi: ca 50%, dotyczy głównie drugiej części dialogu.

W uzupełnieniu przedstawionej analizy można byłoby jeszcze dokonać klasyfikacji zrealizowanych aktów mowy oraz analizy semantycznej, morfosyntaktycznej i innych. Wydaje się, że stosowanie zintegrowanej analizy lingwistycznej przyczyni się do uzyskania adekwatnego opisu struktur dialogowych, co winno nastąpić na bazie obszernego korpusu tekstowego.

Bibliografia:

- Duszak, A., 1998, *Tekst, dyskurs, komunikacja interkulturowa*. Warszawa, PWN.
- Ehlich, K. (Hrsg.), 1994, *Diskursanalyse in Europa*. Forum angewandte Linguistik. Band 24. Frankfurt am Main, Peter Lang.
- Grice, H.P., 1979, *Logik und Konversation*, w: G. Meggle (Hrsg.), 1979, *Handlung, Kommunikation, Bedeutung*. Frankfurt/M. Suhrkamp, str. 243-265.
- Liedtke, F. 1995, *Das Gesagte und das Nicht-Gesagte: Zur Definition von Implikaturen*, w: F. Liedtke (Hrsg.), *Implikaturen. Grammatische und pragmatische Analysen*. Tübingen Niemeyer, str. 19-46.
- Mackeldey, R., 1987, *Alltagssprachliche Dialoge. Kommunikative Funktionen und syntaktische Strukturen*. Leipzig. VEB Verlag Enzyklopädie.
- Rosengren, I., 1986, *Syntaktisch-semantische Struktur- illokutive Funktion: zwei interdependente Seiten einer Äußerung*, w: W. Weiss/H.E. Wiegand/ M.Reis (Hrsgg.) *Actes des VII. Internationalen Germanisten Kongresses Göttingen 1985; Band 3 : Textlinguistik contra Stilistik? Wortschatz und Wörterbuch; Grammatische oder pragmatische Organisation von Rede?* Tübingen Niemeyer 1986, str. 341-353.